

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ДІАЛОГІВ У ТРАГЕДІЇ СОФОКЛА “АНТИГОНА”

Христина Шпелик

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

Стаття присвячена аналізу еліптичних конструкцій, які є невід’ємною особливістю діалогічного мовлення та одним із синтаксичних засобів актуалізації тексту, поширеним у Софокла. В ній розглянуто частини мови, які в трагедії Софокла “Антигона” найчастіше піддаються еліптуванню, визначено типи еліптованих виразів та для адекватного розуміння тексту трагедії реконструйовано пропущені елементи.

Ключові слова: діалог; еліптичність; синтаксичні засоби актуалізації тексту; метод реконструкції.

Антична трагедія та, зокрема, трагедії Софокла були предметом досліджень багатьох науковців, таких як: Аландский П. И., Духин И. Л., Радциг С. И., Чистякова Н. А., Ярхо В. Н., Budelmann F., Dawe R. D., Earp F. R., Kitto H., Lesky A., Long A. A., Moorhouse A. C., Wilamowitz-Muellendorff T. [1; 7; 12; 15; 16; 17; 18; 19; 21; 22; 23; 25; 27]. Вчені розглядали античну трагедію з літературознавчого та мовознавчого аспектів, досліджуючи трагедію як жанр, вивчали світогляд і драматичну техніку Софокла, мову _____ та стиль його трагедій. Однак,

попри це цілий комплекс питань залишається нерозв’язаним. З одного боку, абсолютно природно та закономірно виникли питання, які перед античними не стояли, а з другого – постала необхідність розглянути з найновіших мовознавчих засад проблеми риторичного мистецтва давньогрецької трагедії.

Об’єктом даного дослідження є синтаксичні засоби актуалізації діалогів у трагедії Софокла “Антигона”, під якими, згідно з визначенням Бабенко Л. Г. [4, с. 330], ми розуміємо експресивні синтаксичні конструкції, до яких належать і редуковані конструкції (а саме: неповні, еліптичні).

Матеріалом дослідження є діалогічні партії трагедії “Антигона”. Діалог, як форма спілкування, яка бере початок від Платона, набув особливої актуальності у сучасному суспільстві. Як зауважує Шкода В. В., сучасна духовна культура сконцентрована на феномені діалогу, який вийшов за рамки літературного жанру і став самим буттям свідомості, а в політичному аспекті – шляхом до взаєморозуміння [11, с. 6].

Як відомо, саме Софокл, зменшивши роль хору в трагедії та додавши третього актора, збільшив вагомість діалогу. Античні ритори вважали, що власне в діалозі найкраще проявляється людський характер [3, с. 273]. Саме тому кожне слово діалогічних партій у Софокла є поетично та емоційно насиченим і в них міститься основна інформація трагедії.

Діалог визначають як тип мовлення, який складається з обміну висловлювань-реплік, на мовний склад яких впливає безпосереднє сприйняття, яке активізує роль адресату в мовній діяльності адресанта за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації [9, с. 135]. Ці репліки, як зауважує Єрмоленко С. Я. [8, с. 50], здебільшого оформлені як неповні, еліптичні речення простої будови і цим мова діалогу певною мірою є подібною до усного мовлення. Адже античні трагіки писали свої трагедії для того, щоб показувати їх на сцені, саме тому для більшої переконливості і невимушеності вдавалися до елементів усного мовлення.

Діалогічне мовлення, як первинна природна форма мовного спілкування, наголошує Ярцева В. Н., генетично походить зі сфери усного мовлення, для якої є характерний принцип економії засобів словесного вираження [9, с. 135].

На еліптичність діалогічного мовлення звертає увагу Гальскова Н. Д. [5, с. 203], підкреслюючи, що вона зумовлена умовами спілкування. Наявність єдиної ситуації, контраст-

ність співрозмовників, широке використання невербальних елементів сприяє виникненню здогадів, дозволяє мовцям скоротити мовні засоби. Скорочення проявляється на всіх рівнях мови і стосується в основному семантично зайвих елементів.

Діалогу також властива емоційність та експресивність, які часто проявляються у швидкому темпі висловлювання, його спонтанності та еліптичності, що не сприяє суворій нормалізації синтаксису.

Термін еліipsis було перенесено в граматику з риторики. Ще аристотелівська риторика детально класифікувала особливі прийоми синтаксичної організації ораторського мовлення – фігури, які сприяли посиленню його впливу на слухача. Всі вони так чи інакше стосуються порядку слів у реченні та його складу (до них належить також і еліipsis). Питання еліipsisа античні граматики та ритори розглядали в розділах під назвою “Достоїнства і хиби мови”.

Вже у Квінтіліана ми знаходимо подвійну класифікацію еліipsisа: з граматичного та з риторичного погляду. З одного боку він відносить його до граматичних помилок висловлювання (Inst. Orat. VIII, 6, с. 21): *quod inter vitia ellipsis vocatur*¹, а з іншого – визначає його як риторичну фігуру, яка функціонує як засіб для підкреслення висловлювання: *mihi hanc fi guram esse magis placet*.

Сучасні науковці трактують еліipsis як явище стилістики (Сковородніков, Гром’як) [14; 10], риторики (Матушек) [24] та синтаксису (Романюк) [13].

Під еліipsisом як риторичною фігурою (*fi gura elocutionis*) Матушек розуміє пропуск зайвого для змісту речення елемента, який для висловлювання має формально синтаксичну, а не семантичну цінність. Пропущений елемент можна відновити, базуючись на знаннях мови (наприклад дієслово “бути”) або з контексту чи ситуації. Крім мисленнево-стилістичного загострення еліipsis є також і вираженням емоційності [24, с. 1018].

Як стилістична фігура еліipsis полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом поетичного мовлення. Вживається задля досягнення динамічності і стислості вираження думки та напруженої дії, відрізняючись цим від обірваної фрази (апосіопези), власне, вмовчування [10, с. 232].

У дисертаціях та численних статтях досліджуються такі питання як критерії ідентифікації еліптичних висловлювань, класифікації еліптичних виразів та їхні структурно-граматичні

1 Цитується за виданням: Quintilianus, Marcus Fabius: M.Fabi Quintiliani institutionis oratoriae libri XII. Ed. Ludwig Rademacher. Leipzig: Teubner, 1965.

різновиди, але всі вони здійснюються переважно на матеріалі сучасних мов [14, тощо]. На матеріалі ж давньогрецької мови ця проблема спеціально не досліджувалася, хоча на це явище звертали увагу автори граматики та коментатори давньогрецьких текстів.

При читанні трагедій можна зауважити, що еліптуватися можуть: поодиноке слово, словосполучення чи ціла фраза, тому виникає необхідність визначити типологію еліптованих виразів та їхніх структур, що сприятиме адекватному розумінню тексту трагедій з одного боку та їхньої емоційно-сислової домінанти з іншого боку.

Встановити еліipsis та об’єктивно відновити відсутній компонент висловлювання нам допомагає смисловий або синтаксичний паралелізм, або конкретна мовна ситуація, а також коментарі до текстів та переклади трагедій різними мовами. При цьому ми застосовуємо метод реконструкції, а саме: при незрозумілій або неповній конструкції відновлюємо повну структуру висловлювання через заміну нульових позицій конкретними формами [2, с. 364].

Дуже часто в Софокла простежуємо еліipsis дієслова-зв’язки бути, за звичай у 3 особі однини теперішнього часу (ἔστι), наприклад: *καὶ νῦν τί τοῦτ’ αὖ φασι πανδήμῳ πόλει κήρυγμα θεῖναι τὴν στρατηγὴν ἀρτίως*; (Ant., 7) – і що це [є] знов за такий наказ кажуть, що видав полководець нещодавно всім громадянам міста (див. також Ant., 2, 39, 74, тощо). Грецький коментатор Барбас [31, с. 85] вважає, що це пряме питання в повному вигляді мало би звучати так: *καὶ νῦν τί τοῦτ’ αὖ [ἔστι] τοῦτο τὸ κήρυγμα*.

Однак трапляються випадки, коли пропущене дієслово бути мало би стояти в іншому часі, наприклад, у рядку 72 домислюємо це дієслово в майбутньому часі: *καλόν [ἔσται] μοι τοῦτο ποιούσῃ θανεῖν* (Ant., 72) – мені, таке роблячій, гарно буде померти. Такий варіант реконструкції впливає з тієї обставини, що *dativus absolutus* (μοι ποιούσῃ) заміняє протасис

умовного речення (*modus eventualis*), в аподосисі якого логічно очікувати майбутній час. Аргументом на користь такого тлумачення слугує вживання майбутнього часу в попередньому (θάψω) та наступному реченні (κεῖσομαι – двічі).

Крім дієслова бути еліптуванню підлягають інші дієслова, які можна легко відновити з контексту. Часто в Софокла опускається інфінітив дієслова, яке виступає у попередній репліці. У рядку 69, в аподосисі умовного періоду з контексту легко відновлюється інфінітив дієслова πράσσειν (робити), яке фігурує у протасисі: οὐτ' ἄν κελεύσαιμ' [πράσσειν] οὐτ' ἄν, εἰ θέλοις ἔτι πράσσειν ... – ні, я б не наказувала [робити], ні, якщо б ти ще й хотіла робити. Субститутом до πράσσειν, на думку Барбаса [31, с. 94], може бути синонімічне йому дієслово δρᾶν, яке вжито в наступному рядку:

οὐτ' ἄν κελεύσαιμ' [δρᾶν] οὐτ' ἄν, εἰ θέλοις ἔτι

πράσσειν, ἐμοῦ γ' ἄν ἠδέωσ δρόης μέτα (Ant., 69)

ні я б не наказувала [робити], ні, якщо б навіть і ти хотіла робити,

і ти не робила б (поховання) з приємністю разом зі мною.

Німецький коментатор Вольф [28, с. 18] називає три можливі синонімічні заміни:

πράσσειν, δρᾶν, ποιεῖν.

Може еліптуватися також інфінітив при складному дієслівному присудку, зокрема після модального дієслова δύναμαι (могти). У рядку 90 пропущено інфінітив ἀρέσκειν (подобатися), який легко виводиться з попереднього контексту: Антигона: ἀλλ' οἷδ' ἀρέσκουσ', οἷς μάλισθ' ἀδεῖν με χρή (Ant., 90) – я знаю, що я подобаюся тим, кому слід, щоб я найбільше подобалася.

Ісмена: εἰ καμ δυνήσει γ' [ἀρέσκειν] ... – якщо ти і зможеш [подобатися] ...

Крім інфінітивів у Софокла пропускати можуть також індикативи різних часів, що простежуємо в рядках 84-85, де опущено дієслово κεῦθω (мовчати) у майбутньому часі [κεύσω]: ἀλλ' οὐν προμηνύσης γε τοῦτο μηδεμ τοῦργον, κρυφῆ δὲ κεῦθε, σὺν δ' αὐτως ἐγώ [κεύσω]. (Ant., 84-85) – але не відкривай цієї справи нікому, а зберігай в таємниці, і я так само [зберігатиму]. Оскільки еліптованій фразі σὺν δ' αὐτως ἐγώ [κεύσω] передують дієслова у формах *coniunctivus imperativus* (προμηνύσης) та *imperativus praesentis* (κεῦθε), виконання дії яких відноситься до майбутнього, то логічно відновлюється форма *indicativus futuri* [κεύσω], на що вказує коментатор Барбас [31, с. 96], переклад Б. Тена: “дотримуй таємниці, й я мовчатиму” [5, с. 123] та переклад новогрецькою мовою Вікету: κράτα το κρυφό αυτό κτεγώ θα κάνω [29, с. 10].

Часто підлягають еліптуванню іменники. При дієсловах мовлення φασί та λέγουσι, як правило, замовчується підмет у 3-ій особі множини, коли мова йде про людей взагалі, тобто мається на увазі іменник οἱ ἄνθρωποι (див. Ant., 23, 27, 31 тощо). Однак, крім підмета опускатися може додаток. Наприклад, у репліці Ісмени вжито додаток τοῦτο τὸ ἔργον: ἀλλ' οὐν προμηνύσης γε τοῦτο μηδεμ τοῦργον (Ant., 86) – але не відкривай цієї справи нікому. У контра-репліці Антигоны, хоча цей додаток пропущено, але він легко реконструюється з репліки Ісмени: οἶμοι, καταύδα [τοῦτο τὸ ἔργον] – о горе мені, розкажи [про цю справу].

Крім випадків контекстуального еліпсиса, Софокл вживає і застигли еліптовані вирази, зокрема часовий сполучник ἐξ ὅτου, який виник із приименникового виразу ἐξ ὅτου χρόνου: ἐξ ὅτου [χρόνου] δυοῖν ἀδελφοῖν ἐστερήθημεν δύο (Ant., 12) – з того часу як ми обоє позбавилися обох братів. Такого типу еліпсис Балі називає діахронічним.

Як наслідок еліпсиса конкретних та абстрактних іменників при прикметниках регулярним явищем у Софокла є субстантивация прикметників. Доволі часто відбувається еліптування абстрактного іменника середнього роду πράγμα (річ, справа) у різних відмінках множини. Наприклад: φίλη μετ' αὐτοῦ κεῖσομαι, φίλου μέτα, ὅσια [πράγματα] πανουργήσασ' ... (Ant., 74) – я буду лежати любою разом з ним, біля любого, вчинивши злочин заради святого (священних справ). Подібний випадок бачимо у рядку 77: τα τῶν θεῶν ἔντιμ' [πράγματα] ἀτιμάσασ' ἔχε (Ant., 77) – зневажай шановане [шановані справи] богами. У словах Ісмени цей іменник відсутній у приименниковому виразі: θερμὴν ἐπμ ψυχροῖσι [πράγμασι] καρδίαν ἔχεις (Ant., 88) – ти маєш гаряче серце в холодних [справах]. Подібний пропуск простежуємо й у іншій репліці Ісмени (р. 90): ἀλλ' ἀμηχάνων [πραγμάτων] ἐρᾶς (Ant., 90) – але ти

прагнеш неможливого [неможливих речей].

При оказіональній субстантивації деяких прикметників логічно домислюються ключові для аналізованої трагедії іменники, такі як: ἀδερφός (брат) при прикметнику φίλος (р. 73) і ἀδερφή (сестра): ὦ σχετλία [ἀδερφή] (Ant., 47) – о бідна [сестро]. Крім наведених іменників еліптуватися може іменник ἀνήρ (муж): οὐνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρείσσόνων (Ant., 63) – оскільки ми знаходимося під владою сильніших [мужів].

Постійно в трагедії відбувається субстантивація іменника ἀδερφός при дієприкметнику ὁ θανῶν: ἐχθρὰ δὲ τῷ θανόντι προσκεῖσει δίκη (Ant., 94) – ти справедливо будеш ворожа для померлого [брата] (див і інші рядки).

Трапляються випадки субстантивації прислівників: δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω τῶν ἐνθάδε (Ant., 75) – треба, щоб я подобалася більше тим, що знаходяться під землею, ніж тим, що є тут. У виразі τοῖς κάτω коментатори вбачають еліпсис двох компонентів: τοῖς θεοῖς καὶ τοῖς νεκροῖς (богам і мертвим), а у виразі τοῖς ἐνθάδε – τῷ Κρέοντι кам τοῖς ζῶσι (Креонту і живим). [31, 95; 30, 190]. Подібно при субстантивації прийменникового виразу ὑπὲρ χθονός коментатори також відзначають еліпсис двох компонентів: ἐγὼ μὲν οὖν αἰτοῦσα τοὺς ὑπὲρ χθονος (Ant., 65) – отже я ж проситиму тих, які знаходяться під землею [богів та дух Полініка] [31, 94; 30, 189].

Результатом еліпсиса можна вважати сказану Антигоною фразу τῶν ἀπ' Οἰδίοπου κακῶν (Ant., 2) – з лих від Едипа. На думку німецького коментатора Шнайдевіна [26, с. 33], ця фраза є виявом лаконізму і її слід розуміти наступним чином: τῶν κακῶν τῶν ἐμπεφυκότων νῶν ἀπ' Οἰδίποδος – з лих, які походять нам від Едипа. Тобто коментатор додає означення ἐμπεφυκότων, з чим погоджуються і грецькі коментатори [31, 84; 30, 180].

Зустрічаються випадки еліптування займенника. У рядку 36, згідно з Вольфом [28, с. 15], слід додати займенник τοῦτό, який співвідноситься з займенником ὅς у попередньому означальному реченні: ὅς ἄν τοῦτόν τι δρῶ, φόνον προκεῖσθαι [τοῦτό] δημόλευστον ἐν πόλει (Ant., 36) – і хто буде таке робити, [тому] належить смерть через побиття камінням.

Іноді в Софокла еліптуватися може ціла фраза. Так у рядку 44 Ісмена запитує Антигону: ἦ γὰρ νοεῖς θάπτειν σφέ – чи ти думаєш його ховати, а у відповіді після модального дієслова ἐθέλω (хотіти) фраза [νοεῖς θάπτειν] вже пропущена: τον γοῦν ἐμην кам την σόν [νοεῖς θάπτειν] (Ant., 45) – твого і мого брата [я думаю поховати].

Проведений аналіз показує, що в діалогічних партіях трагедії Софокла “Антигона” еліпсис є регулярним явищем. Загалом еліптуванню піддаються різні частини мови, але найчастіше все ж дієслова та іменники, рідше – займенники тощо. В свою чергу еліпсис може бути однокомпонентний чи двокомпонентний, іноді опускається і ціла фраза. Таким чином простежуємо, що Софокл, уникаючи повторів, переважно уникає називати об'єкт дії, а іноді і саму дію. Однак еліптовані слова можна легко реконструювати з попереднього контексту.

Характерною особливістю еліптичних речень є те, що вони націлені на те, щоб заінтригувати читача (слухача), звернути увагу на повідомлення та підкреслити його значення. Короткі речення надають мові особливої безпосередності, напруження і динамічності та є невід'ємною особливістю діалогічного мовлення. Найвища напруженість діалогу досягається лаконічними репліками, що складаються іноді лише з двох-трьох слів.

Душевний стан дійових осіб, їхній характер та інші риси, які хотів відзначити Софокл, відображаються в мові персонажів. Якщо в мові Креонта переважають довгі, завершені мовні періоди, то мова Антигони вирізняється короткими, імпульсивними фразами, що вказує на рішучий характер Антигони на протигагу Креонту.

Античні критики, посилаючись на Плутарха, відзначали, що Софокл вмів так організувати дію з таким відчуттям драматичного часу, що зображає весь характер за допомогою лише половини рядка чи однієї фрази, вважаючи достоїнством мови Софокла лаконічне та точне зображення характерів [20, с. 397].

1. Аландский П. И. Изображение душевных явлений в трагедиях Софокла. К., 1877.

2. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005. 3. Античные риторика. Под ред. А. А. Тахо-Годи М., 1978. 4. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста.

- Основы теории, принципы и аспекты анализа. М.; Екатеринбург, 2004. 5. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. 2-е изд., испр. М., 2005. 6. Давньогрецька трагедія. Збірник. Перекл. із старогрецьк. Борис Тен. К., 1981. 7. Духин И. Л. О характере конфликта в античной трагедии (Эсхил, Софокл) // Ученые записки / Краснодарского гос. пед. института, 1957. Вып. 21. 8. Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. К., 2001. 9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева, М., 1990. 10. Літературознавчий словник – довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К., 1997. 11. Мыслители Греции От мифа к логике: сочинения. М.; Харьков 1998. 12. Радциг С. И. К вопросу о мировоззрении Софокла. Вестн. древней истории. 1957, № 4. 13. Романюк Ю. В. Прихована грамати́ка анафоричного еліпсиса / Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія Збірник наукових праць Частина II, Київ, 2001. 14. Сковородников А. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка (Пособие для спецкурса) Красноярск, 1978. 15. Чистякова Н. К вопросу об образах трагических героев в драмах Софокла // Классическая филология. Л., 1959. 16. Ярхо В. Трагедия Софокла «Антигона. М., 1986. 17. Budelmann F., The language of Sophocles, Cambridge 2000. 18. Dawe R. Studies on the Text of Sophocles, Leiden, 1973. 19. Earp F. The Style of Sophocles, Cambridge, University Press, 1944. 20. Easterling P.E. και B.M.W. Кнох, Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, μετάφραση Ν. Κονομή, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομή, Αθήνα 1994. 21. Kitto H., Η αρχαία Ελληνική τραγωδία, μεταφρ. Α. Ζενάκου 1968. 22. Lesky A., Die tragische Dichtung der Hellenen, thitd edn. Güttingen 1972. 23. Long A., Language and thought in Sophocles: a study of abstract nouns and poetic technique, London 1968. 24. Matuschek S., Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Band 2, Tübingen, 1994. 25. Moorhouse A., The syntax of Sophocles, Leiden 1982. 26. Schneidewin F. Nauk A., Sophokles Antigone, Berlin 1869. 27. Wilamowitz-Mu'llendorff T., Die dramatische Technik des Sophokles, Berlin 1917. 28. Wolff G., Sofokles Antigone, Leipzig 1885. 29. Βικέτου Εμμ. Ι., Σοφοκλέους Αντιγόνη, έμμετρη απόδοση, 1956. 30. Μαρκαντωνάτος Γερ., Σοφοκλέους Αντιγόνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1979. 31. Μάρμπας Ιωαν., Σοφοκλέους Αντιγόνη, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1988.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА АКТУАЛИЗАЦИИ ДИАЛОГОВ В ТРАГЕДИИ СОФОКЛА АНТИГОНА

Христина Шпелык

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

Статья посвящена анализу эллиптических конструкций, которые являются неотъемлемой особенностью диалоговой речи и одним из синтаксических средств актуализации текста, распространенных у Софокла. В ней рассмотрены части речи, которые в трагедии Софокла “Антигона” чаще всего поддаются эллиптированию, определены типы эллиптированных фраз и для адекватного понимания текста трагедии, реконструированы пропущенные элементы.

Ключевые слова: диалог; эллиптичность; синтаксические средства актуализации текста; метод реконструкции.

SYNTACTICAL MEANS OF ACTUALIZATION OF DIALOGUES IN SOPHOCLES' TRAGEDY ANTYGONE

Khrystyna Shpelyk

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

The paper is concerned with the analysis of the elliptical constructions which are an essential

peculiarity of conversations. These constructions are one of the syntactic methods of text actualization. They are also widely spread in Sophocles. The paper focuses more specifically on the omissions of various parts of speech in the text as well as types of the respective clipped phrases and their perception-bound reconstruction.

Key words: dialogue, clipping, syntactic methods of text actualization, reconstruction.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2010 р. Статтю прийнято до друку 15.10.2010 р.